

Fehér Krisztina
Debreceni Egyetem, Magyar Nyelvtudományi Tanszék
krfeher@gmail.com

Analógia és hálózatmodell¹

1. Analógia: a szükséges rossz?

A modern nyelvtudomány mintegy száz-százötven éves hagyományában a kezdetektől fogva egyeduralkodónak és megkérdőjelezhetetlennek mondható az az egyébként már korábban jelen lévő nézet, miszerint a nyelvi rendszer „szabályok”-kal ragadható meg, az ez alóli kivételek pedig – ha nem pusztán taxonomikusan listázható elemeknek tekintik őket – az „analógia” elvével magyarázhatók. Ez a tétel több, egymással összefüggő, szükségszerű nyelvmodellezési következménnyel jár.

Egyrészt az általános érvényű, tehát elsődleges szabályokkal szemben az egyedi analógia legfeljebb másodlagos magyarázó elv, ily módon a nyelvészet módszertanának elengedhetetlen eleme ugyan, de mégis csak valamiféle „mostohagyermek”, amitől lehetőleg tartózkodni kell. Másrészt a szabályos és analógiás esetek szokásos elkülönítése – akarva-akaratlan, de – azt is implicálja, hogy csak az előbbieket tekinthetők rendszeresnek, míg az utóbbiak „rendhagyóak”: a nyelvi struktúra egészébe szervesen nem illeszthetők be, sokkal inkább egy másfajta mechanizmus mentén működő, önálló alrendszer elemeiként foghatók fel.

Írásomban arra igyekszem rámutatni, hogy a szabályok, illetve a szabály–analógia pár használata számos lényegi ponton problematikus; ezek tulajdonképpen a priori váltak nyelvleírási axiómákká, vagyis anélkül, hogy a nyelvi mechanizmusok ilyen tulajdonságait teoretikus és empirikus érvekkel meggyőzően alátámasztották volna. Ugyanakkor arra is szeretném felhívni a figyelmet, hogy van olyan nyelvmodellezési lehetőség (az ún. skálafüggetlen hálózatmodell), amelyben a szabályos–rendhagyó esetek problematikája feloldható. Ebben az analógiát nemcsak hogy a szabályokkal egyenrangú, hanem egyenesen

¹ A kutatás a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú *Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program* című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.

az egyedüli működési elvként értelmezhetjük. Mindezt ráadásul úgy tehetjük, hogy közben a nyelvi adatoknak is megfelelő, egységes grammatikai rendszert feltételezünk, nem pedig egy olyat, amely hibrid mechanizmusokkal dolgozik, vagy egy strukturátlan szólistát is tartalmaz.

Összességében – a kései Ludwig Wittgenstein szavaival élve – dolgozatomban először amellet érvelek, hogy a nyelvtudományban „szabályokat állapítunk meg, egy technikát rögzítünk egy játék számára, és amikor aztán a szabályokat követjük, nem úgy megy a dolog, ahogyan feltételeztük. Hogy tehát mintegy önnön szabályaink ejtenek foglyul” (1953/1992: 82). Így végül azt a dilemmát boncolgatom, miszerint „nem létezik-e olyan eset is, amikor játszunk és »make up the rules as we go along«? Igen, és olyan eset is, amikor a szabályt megváltoztatjuk – as we go along” (Wittgenstein 1953/1992: 67).

2. Analógiaértelmezés a nyelvtudományban

A fentiekből szinte magától adódik, hogy a szabály–analógia problematika elemzését és az analógiaelvű hálózatmodell ötletének felvázolását viszonylag „messziről” indítsam. A kérdés tárgyalását nyelvelméleti-tudománytörténeti kontextusban kezdem el, vagyis áttekintem a modern nyelvtudomány százszázötven évének szokásos szabály–analógia értelmezését (bizonyos szempontból: értelmezéseit), a nehézségeket, majd pedig a továbblépés lehetőségeit.

Ha a 19. század második felétől napjainkig a nyelvészet meghatározó iskoláinak a nyelv természetéről alkotott képét egy olyan skálán szemléltetjük, amelynek két végpontját a „merev” szabályok és a „hajlékony” analógiás jelenségek alkotják, elmondhatjuk, hogy mindegyik irányzat elképzelése a szabályok pólusához esik közelebb, mégpedig az egyes iskolák feltűnésének kronológiájában előrehaladva egyre növekvő mértékben.

3. Az újgrammatizmus szabály–analógia kettőse

A modern nyelvtudomány megalapozójának tartott történeti-összehasonlító iskola a 19. század második felében a nyelvrokonítás kapcsán már szabályos hangmegfelelésekkel és – a nyelvromlás jeleként – szórványos analógiákkal számolt (erről lásd mindenekelőtt Osthoff–Brugmann 1878/1968: 16–17).² Mindazonáltal ez a kettősség a nyelvről való gondolkodásnak igazán meghatározó részévé a következő nemzedék nyelvészetében, az újgrammatikus

² Vö. még H. Tóth 1996: 126, 129, 134, Máté 1997: 91–92, Robins 1999: 196–199, 201, Bezczky 2002: 28–29, Sándor 2011: 42, valamint – nem mindenben tartható interpretációval – Bárcki 1953: 131–132.

koncepcióban vált: a szabály és az analógia elvének már a bevezetése is a rendszeres–kivételes tulajdonságpár mentén történt.

Az újgrammatikusok a hangváltozásokat olyan mechanikus fiziológiai jellegű szabályoknak tekintették, amelyek nem ismernek kivételt. Ennek háttérében az az episztemológiai aggodalom állt, amivel a hangtörvények kapcsán az egyik lipcsei alapító tag, August Leskien is érvelt: „Ha elfogadunk tetszőleges, véletlen, egymással semmiféle összefüggésbe nem hozható eltéréseket, ezzel alapjában véve azt állítjuk, hogy vizsgálataink tárgya, a nyelv, nem hozzáférhető a tudományos megismerés számára” (Leskien 1876: XXVIII; magyarul idézi Robins 1999: 198).³

Jól tudjuk ugyanakkor, hogy az újgrammatikusok a kivétel nélküli hangtörvények tétele miatt szinte a kezdetektől a kritika keresztüztüében álltak (Bárczi 1953: 132, Balázs 1970: 22–23, 27, Máté 1997: 87, 113).⁴ A bírálatra reagálva ragaszkodtak az adott időben és térben végbemenő változások regularitásához, az ehhez nem illeszkedő alakokat pedig – az átvételek és a neologizmusok mellett – egy sajátos, a törvényt esetenként tendenciává gyengítő keresztfolyamattal, az analógiával magyarázták.

Ez a beszélők képzetársításait megjelenítő tényező olyan egyedi asszociációkra utal, amelyek a nyelvek történetének minden időszakában felléphetnek, így bármikor megzavarhatják a hangtörvények általános érvényesülését: az elsősorban hangfiziológiai jellegű mechanizmusokon olykor más, tisztán pszichikai eredetű folyamatok kerekednek felül (Osthoff–Brugmann 1878/1968: 17–19, Paul 1920/1968a: 29–32).⁵ A nyelvtörténeti munkákban a mai napig rendre ez a tétel jelenik meg az olyan, klasszikusnak számító magyarázatokban, mint például a Bárczi Gézáé. Szerinte „ma a *szereető*, *adó*-féle szavaknak az egyes 3. személyű birtokos személyragos alakja így hangzik: *szereetője*, *adója*, holott a hangfejlődési tendenciák értelmében ilyen alakokat várnánk: *szereतेje*, *adaja* (ezek különben nyelvjárási szinten valóban élnek)” (Bárczi 1967a: 12; ugyanezt kortárs nyelvtörténeti szintézisünkben lásd Kiss 2003: 24).

³ Ezen túl lásd Osthoff–Brugmann 1878/1968: 17, illetve H. Tóth 1996: 126, Bynon 1997: 34–39, Máté 1997: 91, Robins 1999: 210, más oldalról pedig Bevezeky 2002: 88, 93.

⁴ További adalékokhoz vö. Bárczi 1953: 132, Bárczi 1967b: 97–99, Balázs 1970: 22–23, 27, Máté 1997: 93, Bevezeky 2002: 28–29, Fehér 2004: 11.

⁵ Emellett Bárczi 1953: 132, Balázs 1970: 22, Telegdi 1968a: 22, 1968b: 8–9, H. Tóth 1996: 126, 129, Bynon 1997: 34, 40, 48–49, Máté 1997: 91–92, Robins 1999: 197, Fehér 2004: 11.

Ennek megfelelően a kutatónak a nyelv tanulmányozása során számolnia kell ezekkel a lélektani jegyekkel is, de alkalmi voltukból kifolyólag a szabályos esetekhez képest kizárólag másodsorban (vö. Fehér 2004: 11–12). Ahogy az ún. *Újgrammatikus Kiáltvány*ban Hermann Osthoff és Karl Brugmann írják: „szigorú elvünk [...] az, hogy addig nem folyamodunk az analógiához, amíg erre a hangtörvények nem kényszerítenek. A formatársítás számunkra is még mindig »ultimum refugium« [...], éppen ezért, mert szigorúan vesszük a hangtörvényeket” (Osthoff–Brugmann 1878/1968: 19).⁶

Mindazonáltal már maga a gondolatmenet is mutatja, hogy ez a hangtörvények bírálatára adott újgrammatikus válasz csak látszatmegoldás lehet. A beszélők képzettársításai – mivel individuálisak – per definitionem alkalmasak arra, hogy az érvelés során az emberekben állítólag szükségszerűen végbemenő fiziológiai folyamatok ellensúlyaként hivatkozzanak rájuk – függetlenül attól, hogy a szabályos mechanizmusok egyébként léteznek-e, vagy sem (Fehér 2004: 11–12). Ezzel pedig még az analógia elvének használata is önkényessé válik valamelyest – amit egyébként az újgrammatikus Gombocz Zoltán igen korán fel is ismert: „Mivel *a* a hangtörvényeknek meg nem felelő alak alkalmasan *b* hatásából magyarázható, feltesszük, hogy *a* és *b* képzete között az asszociáló kapocs ugyancsak megvolt” (Gombocz 1902: 160–161).

Noha az egyébként igen színvonalas munkát végző, manapság is elismerésre méltó újgrammatikusok a két elvvel együttesen bármilyen jelenséget le tudtak írni, azt is meg kell jegyezni, hogy „magyarázataik” anélkül ragadtak meg valami nagyon lényegeset a változási folyamatokból, hogy tényleges oksági érvelések lettek volna. Az ugyanis mindvégig feltáratlan maradt, hogy mi motiválhatja a hangtörvények, és mi az analógia megjelenését.

A hangtörvényeket olyan általános érvényű és szükségszerű fiziológiai mechanizmusoknak tekintették, amelyek a képzés lassú eltolódásával járnak, de arra, hogy ezeket mi idézi elő, nem tudtak választ adni. A klíma és az életmód megváltozásával járó szervi módosulásokkal, illetve az artikulációs kényelemmel kapcsolatos felvetéseket már a korabeli írások is – helyesen – naivnak minősítették (lásd például Gombocz 1898: 57–58, 1902–1903/1997: 24–29, 1922/1997: 100–101).

Az analógia elve még problematikusabbnak bizonyult. Itt is rejtve maradt, hogy mi okozhatja a pszichikai asszociációkat, és vajon hogyan terjedhetnek el ezek az individuális esetek, ha a hangtörvények egyébként mechanikusak és általános érvényűek.⁷ Az analógiát

⁶ A szerzők kiemelését töröltem. Vö. még Gombocz 1902–1903/1997: 23.

⁷ Ehhez vö. Gombocz korabeli észrevételeit; 1902: 160–161, 1902–1903/1997: 23–24, 1922/1997: 116.

ráadásul még többnyire egyedinek és egyéninek (tehát: rendszertelennek) is gondolták, ami a tudományos leírásokban így módon nehezen volt alkalmazható.

4. Az újgrammatikus örökség utóélete

Nem véletlen, hogy a későbbi, strukturális és formális (generatív-posztgeneratív) nyelvészeti iskolák grammatikája döntően szabályalapú, ami az analógiaelvet kevésbé használja, vagy egyáltalán nem ismeri.

Bár a strukturalista utókor ebben nemigen követte, a szinkrón leírást preferáló Ferdinand de Saussure⁸ – a korábbi nyelvészeti hagyománytól radikálisan eltérve – a nyelvi változások véletlenszerűségét hirdette (Saussure 1916/1997: 106–111, 116). A nyelvtani formák kapcsán azonban – nem kis mértékben újgrammatikus múltjából adódóan (vö. 178), ám az előbbi tételnek mindenképpen ellentmondva – szabályos és analógiás alakokkal számolt (177–192). Az utóbbi eseteket egyéni asszociáció eredményeinek tartotta (180–181), de az elődöktől eltérő hangsúlyokkal. Felfogásában – amit viszont tanítványai is továbbvittek – az analógia már inkább olyan jelenségként tűnik fel, ami elsősorban a szabályos elemkapcsolatok rendszer voltát hivatott megtámogatni, helyreállítani.⁹

Ahogy a *Cours*-ban olvashatjuk: a „fonetikai jelenség zavart keltő tényező. Mindenütt, ahol nem hangváltakozásokat hoz létre, a szavak közötti grammatikai kapcsolatok meglazulását segíti elő; általa az alakok száma feleslegesen megnő; a nyelvi mechanizmus homályossá lesz, és oly mértékben komplikálódik, amilyenben az abszolút önkényesség a relatív önkényesség fölébe kerül [...]. Szerencsére ezeknek az átalakulásoknak a hatását az analógia ellensúlyozza. Tőle származnak mindazok a szavak külsejét érintő szabályszerű változások, amelyek nem fonetikai természetűek. Az analógia egy mintát és annak szabályszerű utánzását tételezi fel. Analogikus forma az, amely egy vagy több formának a mintájára keletkezett, meghatározott szabály szerint. Így például a latin *honor* alanyeset analogikus. Először *honōs* : *honōsem*-et ejtettek, majd az *s* rotacizálódása folytán *honōs* : *honōrem*-et. A tőnek ettől kezdve kettős alakja volt; ezt a kettősséget az új *honor* forma küszöbölte ki, amely az *ōrātōr* : *ōrātōrem* stb. mintájára jött létre [...] az analógia [...] az

⁸ Tisztában lévén könyvének filológiai-szerzői sajátságaiival, az egyszerűség kedvéért a „Saussure” név alatt mindig a *Cours* szövegét értem (1916/1997), a nyelvtudományra gyakorolt hatása szempontjából úgyis mellékes, hogy mennyiben kötődik valójában a munka ahhoz a személyhez, akit a szerzőjének tartanak.

⁹ Adalékként lásd még Fehér 2004: 11–12.

alakokat újra egyesítette, és a szabályosságot (*honōr : honōrem*) helyreállította” (Saussure 1916/1997: 177).¹⁰

Radikálisan szabályalapú a nyelvtanszemlélete a (poszt)generatív-formális iránynak. Az erősen analitikus-logikai megközelítést egyértelműen igazolják például a standard elmélet ún. újraíró szabályai¹¹ vagy a „kormányzás és kötés”-teóriával bevezetett jellegzetes, jobbra bővülő, binárisan hierarchikus szerkezeti absztraktumok is.¹² Köztudott, hogy az analógia a chomskyánus ihletettséggű formális nyelvtudományban *expressis verbis* módszertani tiltólistán volt¹³ – ezt a metodológiai eljárást ebben a keretben mindeddig teljességgel mellőzték, az elv létjogosultságának valamiféle rehabilitálására csak a legutóbbi időkből van példa.¹⁴ A szabályok alóli kivételeket a „major rules”-ok mellé bevezetett „minor rules”-ok segítségével értelmezik, vagy egyszerű listázással a lexikonba emelik.

Jól mutatja ezt az, amit a hazai formális nyelvészet grammatikai szintézisében a morfofonológia kapcsán például Kiefer Ferenc ír: „A lexikai allomorfiánál vagy nincs szabály, vagy a szabály ún. aprószabály (‘minor rule’), amelyet idioszinkratikus lexikai-morfológiai jegyek kondicionálnak. Az aprószabály a rendhagyóságnak a megjósolható részeit írja le, az igazi rendhagyóság mindig negatív kivétel abban az értelemben, hogy egyetlen szabály sem vonatkozhat rá. A *van* mellett a *vagy* is töve a létige jelen idejű paradigmájának, s egyikük se vezethető le a másiktól. Hasonló a helyzet a *megy* igénél, ahol a jelen idejű paradigmánál három tövet is fel kell vennünk: *megy*, *men*, *mész*. A *bokor* tő *bokr* változatát felvehetjük lexikai allomorfként, de előállíthatjuk aprószabály segítségével is. Utóbbi esetben a *bokor* szótári jellemzésében utalnunk kell az alkalmazandó szabályra” (Kiefer 1994: 28).¹⁵

5. A szabályok problémája

Noha az analógiát mint módszertani segédeszközt a szabályalapú koncepciók anomáliáinak, azaz a „kivételeknek” a magyarázatára vezették be, a nyelvleírási nehézségeket – láttuk – a

¹⁰ A szerző kiemelését töröltem.

¹¹ Vö. Chomsky 1957/2003, illetve magyar vonatkozásban például É. Kiss 1998: 25–30.

¹² A hazai szakirodalomból lásd többek között É. Kiss–Szabolcsi 1992, É. Kiss 1998: 31–38.

¹³ Erről vö. elméleti nézőpontból még Kálmán 2005, gyakorlati oldalról pedig É. Kiss 1998: 25–28.

¹⁴ Ehhez lásd például Kálmán–Rebrus–Törkenczy írását (2010); a kérdéshez vö. továbbá Kálmán felvetéseit (2005, 2007, 2012).

¹⁵ Vö. még Nádasy–Siptár 1994: 87, Siptár 1994: 268.

szabály–analógia kettőssel sem lehetett maradéktalanul orvosolni. A zavar, amely azzal kapcsolatban alakult ki, hogy mi és miért minősüljön szabálynak, illetve analógiának, ugyanakkor nem is oly meglepő: a szabályok érvényessége abszolút, amihez az analógia – éppen ellentétes, relatív természetéből adódóan – nem (pontosabban: csak paradoxonok árán) illeszkedhet. Nem kell túl nagy éleslátás annak a felismeréséhez sem, hogy a kiinduló probléma, a szabályalapú nyelvi leírásokban indokolatlanul, ám rendre feltűnő „irregularitás” pedig magából a szabály fogalmából eredeztethető.

A szabályok „minden vagy semmi” elvűek és kategorikusak, vagyis olyan strukturális képletek, amelyek egyértelmű behelyettesítéseken alapulnak. Egy nyelvi elemre egy szabály biztosan érvényes akkor, ha az az adott formula szerkezetével egybevágó, különben biztosan nem. Ebből következik, hogy a szabályok állandóak: minden esetben merev osztályozást eredményeznek, így nem engedik meg a kategóriák közti mozgást, ezáltal mind az adatok, mind a szabályok átértelmeződését kizárják.

Ily módon inherens változás és változatosság a szabályalapú modellekben nem lehetséges, jóllehet az emberi nyelv vitathatatlanul dinamikus és heterogén. Ha pedig egy élő (értsd: működő) rendszert mégis szabályokkal kívánunk leírni, akkor csak úgy tudunk eljárni, ahogy azt a klasszikus nyelvtörténeti munkákban és a standard nyelvtanokban tapasztalhatjuk. Egyrészt a merev szabályok mellé eleve fel kell vennünk valamilyen, a hajlékonyságot biztosító tényezőt, azaz analógiás vagy lexikai kivételeket. Másrészt el kell tekintenünk magának a folyamatnak a megragadásától, illetőleg olyan, az adatok módosulásával és szórásával járó szabályváltozásokat kell feltételeznünk, amelyek – furcsamód – önkényesek és ugrásszerűek, vagyis amelyekről nem lehet tudni, miért és hogyan következhetek be, tehát nem lehet látni a tulajdonképpeni történetüket sem.¹⁶

Az újgrammatikus keretben a nyelvtörténeti-dialektális jelenségeket bemutató hangtörvényeknek (később: hangfejlődési tendenciáknak) a háttértényezői valójában tisztázatlanok. A bevett megnevezések (*monoftongizáció, nyúlás, tővéghangzók eltűnése* stb.) nem az okokat, csupán a kiindulás és az eredmény viszonyát, vagyis a korábbi és a későbbi, illetve a különböző területről származó adatsorok közti eltéréseket jelölik meg.¹⁷ Ennek

¹⁶ Mindehhez lásd evolúciós pszichológiai-elmefilozófiai nézőpontból Nánay 1996: 262, 2000: 130, a nyelvi homogenitás–heterogenitás problémája felől közelítve Bezeczy 2002: 51, a nyelv ontogenezise kapcsán pedig Fehér 2011.

¹⁷ A nyelvi változások efféle leírását – tévesen – magyarázatként értékelve, a klasszikus újgrammatikus koncepciót más, eltérő előfeltevésű nyelvészeti elméletek nézeteivel elegyítve Kiss 2003: 23–68.

megfelelően az időbeli változatosságot tényleges folyamat helyett inkább úgy jelenítik meg, mint valamiféle elmozdulást az egyik állapotból egy másikba. A térbeli heterogenitás sajátos értelmezése pedig elsősorban abban mutatkozik meg, hogy a nyelvjáráásokat – elvben ugyan nem, a gyakorlatban mégis – egymástól eléggé határozottan elkülönülő, egyenként homogén dialektusoknak tekintik (a klasszikusok közül lásd Bárczi 1967b, Berrár 1967 stb., napjaink nyelvészetéből pedig többek között E. Abaffy 2003, Sárosi 2003).¹⁸

Saussure a változást és a változatosságot – hol expliciten, hol latensen, de – voltaképpen kiiktatta módszertanából.¹⁹ Miután a mester a nyelv szinkrón analízisét hirdette, és úgy vélte, hogy a módosulások nem egy dinamikus rendszerben, hanem több statikus állapot között, egymástól függetlenül következnek be (Saussure 1916/1997: 96–124), a strukturális nyelvészek mindmáig csak egyidejű elemzéseket végeznek: bár a változásokat rendszerszerűnek gondolják, a diakrón kérdések taglalását továbbra is a nyelvtörténeti kutatások tárgykörébe utalják (lásd például Keszler 2000b: 312, Laczkó 2000: 46). Ezzel összhangban a standard nyelvtanokban azoknak a variabilitást mutató elemeknek a tulajdonságait, amelyek megjelenését valamilyen közvetlen és nyilvánvaló strukturális szerephez tudják kapcsolni (ilyen például az esetragozáshoz kötött *madár-/madara* tö-, valamint a morfofonológiailag kondicionált *-ban/-ben* toldalékváltakozás), disztribúciós szabályokba foglalják, míg a többit (az olyanokat, mint mondjuk a *fel/föl*, illetve *-ózik/-ódzik*) egyszerűen „funkciótlan szabad” variánsnak minősítik – de mindkét esetben anélkül, hogy az adott változóknak a rendszerben való feltűnését, tehát magát a heterogenitást megmagyaráznák (ehhez vö. Laczkó 2000: 42–43, Laczkó–Keszler 2000a: 59–60, 2000b: 51–54 stb.).

Chomsky a közösségi értelemben vett *external* nyelv vizsgálatát nem is tekinti nyelvtudományi feladatnak, az iskolájába tartozó nyelvésznek – Bezeckzy Gábor találó megfogalmazásában – „dialektológiai és nyelvtörténeti kérdésekben rendszerint nincs önálló álláspontja, és nem is törekszik ilyesmire” (Bezeckzy 2002: 49). Maradna az egyéni változatosság és változás bemutatása, amit viszont Chomsky megint csak negligál: az *internal* nyelvek sokféleségét az „ideális beszélő” koncepciójával homogenizálja (Chomsky

¹⁸ Vö. még Máté 1997: 134, Robins 1999: 202, Bezeckzy 2002: 29, Fehér 2004: 10; az újgrammatizmus ettől eltérő – belső ellentmondásokról árulkodó – álláspontjáról lásd például Róna-Tas 1978: 104–116.

¹⁹ Ennek problémáiról részletesen Sándor 1998.

1965/1986: 115, 1986: 19–24)²⁰, kognitív „történetüket” pedig olyan szabályok felismerésére korlátozza, amelyek innát jellegük folytán ráadásul eleve adottak, és univerzális mechanizmusokat követnek (Chomsky 1959, 1965/1986: 135–140, 1967/1974).²¹ Ahogy írja: „Elképzelhető egy olyan ideális, homogén nyelvközösség, melyben nincsenek stiláris vagy nyelvjárási változatok. Azt is feltételezhetjük, hogy a nyelvtudás egyöntetű módon reprezentálódik a beszélőközösség minden egyes tagjának az elméjében” (Chomsky 1980: 219–220; magyarul idézi Bezeczy 2002: 47). Ily módon a generatív-posztgeneratív nyelvészeti keretben készült grammatikáknak a nyelv dinamizmusát és heterogenitását illető eljárásai konkrétumaikban igen, ám lényegileg nem különböznek a saussure-i strukturalizmus jegyében íródott nyelvtanokétól (ehhez lásd többek között Kiefer 1999, Kiefer–Ladányi 2000, Rebrus 2000).

A szabályalapú elméletek tehát valójában nem tartanak (nem tarthatnak) lépést a nyelv inherens változásával és változatosságával, így a relatív természetű folyamatokkal nem, legfeljebb az adatokkal mutathatnak egyezést. De ezekkel is csak pillanatnyilag és akkor, ha analógiás jelenségként vagy taxonomikusan listázva pontosan olyan arányban tűnnek fel bennük a „kivételek”, mint amilyen mértékű a korpusz elemeinek az abszolút szabályoktól való elhajlása. Az, hogy ezek a modellek egy bizonyos szinten mégis közelítenek az adatok közti tényleges összefüggésekhez,²² abból adódik, hogy a nyelvi relativitásnak vannak kisebb mértékben megnyilvánuló (ezáltal könnyen szabályosnak látszó) esetei. Ilyen lehet a magyar morfológiában a palatoveláris illeszkedés, amely ingadozást (*férfinak ~ férfinék, farmerban ~ farmerben, konkrétan ~ konkrétén*) és kategóriaszórást (*hídja, íja, de híre, íve*) csak az elől képzett, illabiális tövégi vokálisok esetében mutat.²³ Ennél nagyobb változatosság és mozgás jellemző ugyanakkor például a tőtípusrendszerre, hiszen a szép számú és elemzési keretként

²⁰ Ehhez Bezeczy 2002: 23–28, 40–42, 46–47, 49–51, 88–90, 136–139, Kontra 2003: 29–30, Cseresnyési 2004: 1–7.

²¹ Vö. még É. Kiss 1998: 23–25, 38–39, Lukács–Pléh 2003: 532–533, Pléh–Lukács 2003: 496, 500, Cseresnyési 2004: 8, Jancsó 2004: 129–130, 133–134, Magyarai 2005: 452, Fehér 2011: 87–88.

²² Lásd még Fiser 2005: 27, 35.

²³ Klasszikus fonetikai leírásához vö. többek között Papp 1966: 124–127, Kassai 1998: 141–142, Gósy 2004: 251–252, rendszertani megközelítéséhez pedig Deme 1961: 96–98, Velcsovne 1968: 96–113, Nadasdy–Siptár 1994: 94–152, Siptár 1999: 302–312, Rebrus 2000: 786–803 stb., vö. ugyanakkor Szilágyi sok tekintetben újszerű, ún. beszédmű-fonológiai megközelítését (Szilágyi 2004: 206–217).

eltérő alkategória mellett is maradnak (analógiásnak vagy lexikainak tekintett) „kivételek”,²⁴ az ún. tövéghangzó/kötőhangzó/előhangzó fonetikai minőségének szabályalapú leírása pedig – a nagyfokú variabilitás miatt – már különösen bonyolultnak látszik.²⁵

Azt persze joggal lehetne mondani, hogy a nyelvi adatok jellemzésére használt lingvisztikai elméleteknek nem kell feltétlenül a valós mechanizmusokat szemléltetniük. Tekinthetők egyszerűen olyan modelleknek, amelyek az elemeket egy meghatározott (de a természetes jelenségekkel nem mindig egyező) módon foglalják rendszerbe, így a leírás során használt kategorizációs eszközöknek a megválasztása nem kifejezetten a nyelv tulajdonságaitól, hanem – ahogyan a formális nyelvészetben szokás is megjegyezni – pusztán „elméleti meggondolásoktól függ” (Kiefer 1994: 28).²⁶ Csakhogy a modern nyelvtudomány mintegy száz-százötven évének minden irányzata – a bloomfieldi deskriptív iskolát²⁷ és az újabb, kifejezetten disszeminációs célzatú számítógépes nyelvészetet kivéve – a valós nyelvi folyamatok megragadásának igényével lépett fel, és erről a mai napig nem is mondott le.²⁸

Mindezek tükrében erősen megfogalmazottnak és egyben lényegtelennek látszik az a formális nyelvészeti oldalról – főként a szintaxis vonatkozásában – gyakran hangoztatott érv is, miszerint kétséges, hogy egy nem szabályalapú mechanizmussal el lehet sajátítani egy nyelv mondattanát. A kérdésfelvetés azért irreleváns, „mert csak nagyjából igaz, hogy az ember szintaktikai szabályokat tud és használ, és ennek a nagyjából használatnak sokkal egyszerűbb megvalósíthatósági formái is vannak, mint egy reguláris nyelv szintaxisának tökéletes elsajátítása. Így aztán nincs szükség arra, hogy kiderítsük, hogyan is »képes« az ember egy reguláris nyelv szintaxisának tökéletes elsajátítására, mert nem is teszi ezt” (Fiser 2005: 27).

A fő vita-, illetve kutatási kérdés ehelyett inkább az kellene legyen, hogy milyen tényezők miatt és hogyan térünk el preferenciáinkkal a szabályos struktúráktól (Fiser 2005:

²⁴ A különféle tótani osztályozásokat lásd például Károly 1961b, Berrár 1967: 216–229, Keszler 2000a: 175–182, 2000c, Sárosi 2003: 129–138, 352–357, 610–612, 719–720, 800–801.

²⁵ Az ezzel kapcsolatos jellegzetes érvekhez és álláspontokhoz vö. Károly 1961a: 302–312, Berrár 1967: 217–218, Velcsovne 1968: 92–93, Kiefer 1999: 189–261, 2000: 47–48, Kiefer–Ladányi 2000: 156–157, Laczkó 2000: 45–46, Prószéky 2000: 1045–1046. Ezekről eltérő javaslatokhoz lásd ugyanakkor Szilágyi 2004: 218–229.

²⁶ Vö. továbbá Kiefer 1992: 10, 1994: 40–41, 2000: 20.

²⁷ Vö. mindenekelőtt Bloomfield 1926/1968, elemzését pedig például Szilágyi 2004: 118–119, 128–129. Bloomfield nyelvészetének sajátos „kétféleségéről” lásd ugyanakkor Bezeczky 2002: 69–87.

²⁸ Minderről részletesen – a beszédmű és a beszédtevékenység nyelvészetének elkülönítése kapcsán – Szilágyi 2004: 47–132.

35). Ennek a lényegében a tanulási folyamatot firtató problémának a felfejtésére pedig legalkalmasabbnak a nyelv analógiás modellje látszik – méghozzá éppen relativitásából adódóan.

6. Individuális vs. közösségi analógia

Az abszolút szabályokkal szemben a relativitást megjelenítő analógia természeténél fogva önmagában (tehát: más segédelv híján) is képes lehetne a nyelv változásának és változatosságának megragadására, még ha nem is éppen abban a formájában, ahogy a modern nyelvtudomány elmúlt száz-százötven évében általában értelmezték.

Az analógiát – láttuk – a történeti-összehasonlító nyelvészet óta leginkább individuálisnak és esetinek, ennek következtében pedig rendszertelennek tartották: tulajdonképpen a nyelvérzék indokolatlan megtévedésének, valamiféle ismeretlen eredetű asszociációs zavarnak tekintették.²⁹ Az egyének ilyen nyelvi műveletei ugyanakkor az adatok tükrében túl szisztematikusak ahhoz, hogy véletlenszerűek és ad hoc jellegűek legyenek: az analógiás kognitív folyamatok – lényegében szociális tanulás útján – csakis a társas nyelvi tapasztalatokból származhatnak.³⁰ Ebben az esetben az analógia olyan relatív minta, amelynek hatóköre – ellentétben a kategorikus-bináris és merev szabályokkal – valószínűségi-skaláris és dinamikus: az egyénenként változó és változatos nyelvi környezet mindenkor függvénye.

Egyébiránt azt, hogy jó nyomon járunk, ha önkényesen fellépő individuális képzettársítások helyett közösségi motiváltságú analógiával számolunk, és minden nyelvi változást szociális mintakövetésként kezelünk, két, egymással közvetlenül összekapcsolódó tudománytörténeti momentum is alátámaszthatja.

Egyfelől megerősítő, hogy az újgrammatikusok azon korabeli bírálói – mindenekelőtt Hugo Schuchardt³¹ és a neolingvisták³² –, akik nem részletkérdéseket vitattak, hanem átfogó

²⁹ Ehhez lásd Osthoff–Brugmann 1878/1968: 16–19, Paul 1920/1968a: 29–32, Bárczi 1953: 131–132. Ezek – jobban vagy kevésbé tartható – metaelemzéseit lásd Balázs 1970: 22, Telegdi 1968a: 22, 1968b: 8–9, H. Tóth 1996: 126, 129, 134, Bynon 1997: 34, 40, 48–49, Máté 1997: 91–92, Robins 1999: 196–199, 201, Bezeczký 2002: 28–29, Fehér 2004: 11, Sándor 2011: 42.

³⁰ A 19–20. század fordulóján előfordul ugyanakkor az analógiának a nyelvi szocializációhoz kötődő említése is. Lásd például Osthoff–Brugmann 1878/1968: 18, Paul 1920/1968a: 31, 33–34, 1920/1968b: 45–47. További adalékokhoz Paul kapcsán vö. Gombocz 1898: 101, 193, 195, Telegdi 1968a: 25–26, általában véve pedig Fehér 2004: 12–13, nyelvfilozófiai oldalról Békés 1997: 159–161.

³¹ Schuchardt 1885. A kérdéstről bővebben Róna-Tas 1978: 123–129, Bezeczký 2002: 31–33, 35–39, továbbá – nem minden tekintetben tartható értelmezéssel – H. Tóth 1996: 140–143, Máté 1997: 147–158.

(elméleti-módszertani) problémákat vetettek fel, épp így jártak el. A hangtörvényeknek nemcsak az általános érvényességében, hanem a létében is kételkedve, minden nyelvi folyamatot analógia eredményének tekintettek (Róna-Tas 1978: 124–127, 175–179, Bezeczky 2002: 31–33, 35–36).

Másrészt az sem mellékes, hogy ehhez az álláspontjához a kritikai oldal a közösség heterogén és dinamikus beszédtevékenységére hivatkozva, jórészt Humboldt nyomán jutott el (Róna-Tas 1978: 175–179), aki munkájában meglehetősen határozottan szögezte le: „Szilárd alapelveként fogadhatjuk el, hogy egy nyelvben minden az analógián alapul, és szerkezete a legfinomabb részletekig is szerves építmény” (Humboldt 1812/1985: 20). Mindez pedig teljesen egybevág azzal, ahogyan Humboldt és Chomsky nyelvészete egymáshoz, illetve a modell és az analógia fogalmához viszonyul.

Bár a német tudóst az „energeia” kapcsán a historiográfiai munkák nagy része – és már maga Chomsky is (1965/1986: 116, 1968/2003: 157, 160, 226–227, 234) – a generatív nyelvészet egyik szellemi elődjeként tartja számon,³³ Humboldt a transzformációs grammatika elveitől valójában axiomatikus eltérés választja el.³⁴ Humboldt a nyelv társas létmódjából származtatja az egyéni nyelvek dinamizmusát, így a partikulárisnak látszó jelenségeket is a nyelvi organizmus inherens részének tekinti, a változásokat pedig lényegében közösségi mintahatásoknak tulajdonítja (Humboldt 1812/1985: 20–21, 24–25). Chomsky ezzel szemben a szociális környezetéből kiemelt, autonóm individuum nyelvi tevékenységét vizsgálja (Chomsky 1965/1986: 115–116), ezért – az univerzális jegyeket reprezentatív magnak tekintve – a szempontjából perifériális tulajdonságokat a nyelv modelljébe nem is szándékozik beépíteni, miközben az analógiát egyenesen tudománytalan magyarázó elvnek minősíti (É. Kiss 1998: 25–28, É. Kiss–Szabolcsi 1992: 29, Kálmán 2005).

7. Analógiaelvű hálózatmodell

Ha a nyelv modellezéséhez az individuális képzettársítások helyett Humboldthoz hasonlóan az analógiából mint szociális mintakövetésből indulunk ki, akkor egy olyan hálózatot kell kapnunk, amelyben a közösség és az egyes emberek nyelvei nem válnak szét, így a két szint az egyéneket összekötő kapcsolatok révén egymásba ágyazódik. Csak egy ilyen modellben

³² Részletesen Róna-Tas 1978: 172–179, Bezeczky 2002: 101–105, illetve – kevésbé találóan – H. Tóth 1996: 144, Máté 1997: 175–189.

³³ Máté 1998: 179–180, Kelemen 2000: 149, 2006: 399–400, Németh T. 2006: 423, Kertész 2009–2010: 388.

³⁴ Erről lásd még Békés 1997: 37–38, Sándor 1999: 596, 605–606, 2011: 41, Fehér 2012.

van ugyanis biztosítva, hogy az egyén nyelvi folyamataira, ezáltal pedig a rendszer egészére a kontextus hatással lehessen – mégpedig inherens módon.³⁵

Ez tehát nem véletlen hálózat, hiszen szerveződése igencsak jól meghatározható elveket követ. Mivel az emberek társas kapcsolatainak száma és erőssége változó, illetve változatos, a modellbeli elemek nem mutathatnak normál eloszlást (haranggörbét), hanem csakis egy hatványfüggvényt követhetnek. Ez az ún. skálafüggetlen szerkezet pedig azzal jár, hogy a hálózatban mindig lesznek olyan elemek, amelyek erősebben (több, intenzívebb kapcsolattal) kötődnek a rendszerhez, és lesznek olyanok, amelyek kevésbé (Barabási 2003).

Ennek köszönhetően a grammatikai változás és változatosság immár mint természetes jelenségek tűnnek fel. Míg a klasszikus nyelvészeti elméletekben egy-egy elemforma ok nélkül, ad hoc jelleggel variálódik, a nyelvtan hálózatmodelljében azok az összetevők, amelyek mozgásra és heterogenitásra leginkább hajlamosak, kisszámú bizonytalan kapcsolataik révén tulajdonképpen magából a rendszerből, inherens módon jelölődnek ki.³⁶ Az ugyanis, hogy egy nyelvtani komponens helyzete egy adott fázisban és egy meghatározott szempontból éppen mennyire erős vagy gyenge, mindig attól függ, hogy mennyire ágyazódik be a rendszerbe.³⁷

A hálózat – a kapcsolatok relatív voltából adódóan – bináris elvű műveletek helyett skaláris mintákra alapozva, statisztikai úton formálódik:³⁸ a modellben szükségszerű szabályok helyett valószínűségi analógiákkal számolhatunk.³⁹ Minél markánsabb két elem összetartozása, annál nagyobb az esélye annak, hogy az egyik hat a másikra, kapcsolaterősségük viszont csak elvileg érheti el a száz százalékot, a gyakorlatban soha – ez teszi rugalmassá a rendszert.⁴⁰ Egy-egy grammatikai szerkezet alakulásmódja ebben a felfogásban olyan elmozdulás, aminek a konkrét kimenetelét a kérdéses struktúra különböző irányú és eltérő intenzitású dinamikus kapcsolatainak mindenkorai átlaga dönti el.⁴¹

³⁵ Vö. Sándor 1998: 64–65, 2001: 120–121, 129–133.

³⁶ Vö. még Sándor 1998: 64, 68–69, 2001: 128.

³⁷ Ehhez lásd továbbá Bocz 1998: 223, Sándor 2001: 129.

³⁸ Vö. Nánay 1996: 263–264, 2000: 136–137.

³⁹ A nyelvelsajátítás kapcsán lásd még MacWhinney–Leinbach–Taraban–McDonald 1989: 260–261, 273–275, MacWhinney 2003: 517.

⁴⁰ Vö. elsősorban Nánay 1996: 263, 2000: 132–133, ezen túl lásd Nánay 2000: 127, illetve Bocz 1998: 223, Sándor 2001: 132.

⁴¹ Vö. Sándor 1998: 72–73, 2001: 130–132.

A hálózatmodell ezáltal nem pusztán bemutatja a változásokat, de valamelyest – a mértéküktől függően jobban vagy kevésbé – előre is jelzi azokat. A grammatika gyenge pontjai nyilván azok az elemek, amelyek egyes, a rendszerbe erősebben beágyazódó elemekkel valamilyen rokonságot mutatnak, ám a rendszerhez csak gyengébben (kevesebb szállal, bizonytalanabban) kötődnek. A hasonló nyelvtani formák közötti analógia révén ugyanis gyakran fordul elő átkapcsolás a minták között, aminek a következménye az ingadozás, illetve a változás.⁴²

Mivel a hasonlósági hatások a nyelvi elemek egy-egy hangja esetében nem, csak hangsorszerkezetüknek és szemantikájuknak a vonatkozásában értelmezhetők, ebben a modellben – önmagukban álló hang- és jelentésváltozások helyett – fonotaktikai-szemantikai minták statisztikai együtthatásával kell számolnunk.⁴³ E komplexitás miatt a folyamatoknak nincsenek eleve adott és egyedi feltételeik, hiszen ezek minden esetben az elemek közti kapcsolatokról alakulnak ki aktuálisan.⁴⁴ Ezért ha a hálózat bármelyik eleme elmozdul, ennek közvetlen és közvetett kapcsolatai az összes többi elem helyzetét átformálják bizonyos mértékben – a rendszer minden darabja örökké működésben van (azaz: merő grammatika). A modellnek soha nincs egyetlen olyan eleme sem, amely csupán járulékos vagy idegen részként tartozna hozzá, és nyugalomban lenne; izolált és indokolatlan nyelvi mechanizmusok helyett inherens és folytonos láncváltozásokat találunk.⁴⁵

Bár a statisztikai modelleket általában egyszerű frekventatív taxonómiáknak szokták tartani, ez a hálózat – éppen analógiaelvű szerkezetének köszönhetően – mégsem ilyen: valódi rendszernek tekinthető. Ezt már a változási folyamatainak a menete is mutatja, ami nem egyenes vonalú és egyenletes, hanem egy logisztikus függvényt ír le. Csupán az előfordulási gyakoriságra hagyatkozva az elmozdulásoknak összességében lineárisaknak kellene lenniük, itt azonban egy olyan stadiális S-görbét kapunk, amelyben egy viszonylag lassan emelkedő szakasz után egy gyors felfelé ívelést tapasztalunk, majd pedig ismét egy laposabban előrehaladó fázist látunk. Mivel egy-egy elem rendszerbeli helyét nem pusztán egyes (például morfológiai) vonásai, hanem valamennyi tulajdonsága együttesen jelöli ki, hasonlósági alapú hálókapsolatai pedig eltérő minőségű, irányú és mértékű hatásokat fejtenek ki rá, a változások előrehaladása egy ponton túl hirtelen meggyorsul: az így bekövetkezett

⁴² Vö. Sándor 1998: 72, 2001: 129–133.

⁴³ Adalékként: Sándor 1998: 72–73, 2001: 130–133.

⁴⁴ Vö. még Sándor 2001: 132.

⁴⁵ Lásd továbbá Sándor 1998: 64, 68–69, 2001: 128–131.

elmozdulások hatóköre jóval nagyobb, mint amekkora az egyes mintahatások pusztá összege volna.

8. Analógia: nem rossz, sőt szükséges

A fentiekből jól látszik: ez a hálózatmodell – grammatikai karaktere, dinamizmusa, a „partikuláris” jelenségeknek a rendszerbe való beépítése és stadialitása miatt – egyértelműen Humboldt gondolatait idézi modernizált formában,⁴⁶ határozottan szemben áll viszont a 20–21. századi nyelvészetet leginkább meghatározó elméletekkel.

Noha például a nyelvtörténetekben rendre felhívják a figyelmet a tövéghangzók eltűnésének és az ún. két nyílt szótagos tendenciának az összekapcsolódására (Papp 1963, E. Abaffy 2003: 120, 133, 322–323), a konkrét elemzésekben ezeket mégsem (egészen) láncváltóként mutatják be (Fehér 2009) – a nyelvi rendszer ilyen megközelítésére a mai napig nem igazán van példa. Vannak ugyanakkor előremutató kezdeményezések, így például Kontra, Ringen és Stemberger kontextuális mintahatásokkal is számoló leírása a magyar hangrendi illeszkedésről (Kontra–Ringen–Stemberger 1989), Szilágyi hangsor-analógiás beszédtevékenység-grammatikájának ötlete (Szilágyi 2004: 79–83) vagy Sándor Klára kísérlete néhány mai magyar nyelvtani változó hálózatalapú összefüggéseinek felvázolására (Sándor 1998: 70–73).

A modell kidolgozása azonban a jövő nyelvtudományára vár. Nagyon úgy tűnik, a későbbiekben az analógia nemhogy nem rossz, de egyenesen szükséges magyarázó elve is lehet a nyelvészetnek. Azon túl, hogy a szociolingvisztikában a társas kapcsolatok rendszerének felvázolására a hálózatokat már régebb óta sikerrel alkalmazzák (Kovács 2011), vannak arra mutató jelek, hogy a nyelv kognitív értelemben is ilyen szerveződésű. Ezt erősítik a pszicholingvisztika oldaláról azok a tesztek, amelyek arra utalnak, hogy az emberek morfológiai szabályok helyett fonotaktikai-szemantikai mintákat követnek (például Bybee–Slobin 1982, Bybee–Moder 1983, Stemberger–MacWhinney 1986), de erről tanúskodnak azok a nyelvelsajátítási hálózatszimulációk is, amelyeket már ezek tükrében készítettek (MacWhinney–Leinbach–Taraban–McDonald 1989, Marchman–Bates 1994 stb.). Persze a továbbiakra nézve az sem elhanyagolandó szempont, hogy empirikus vizsgálatok rámutattak:

⁴⁶ A grammatikai jellegről vö. Humboldt 1836/1985: 83–84, 87–88, ugyanerről a nyelv kialakulása kapcsán pedig 1822/1985a: 46–47. A nyelvről mint folyton változó organizmusról Humboldt 1812/1985: 21, 1836/1985: 74, 80–84, 86–87, 102, 109–110, 112–114. A partikuláris elemek vonatkozásában lásd Humboldt 1812/1985: 20–21, 1822/1985a: 33–34, 46, 1822/1985b: 125, 139–140, a stadialitás tételéhez pedig Békés 1997: 70.

mind a közösségi nyelvi változásoknak, mind az egyén nyelvelsajátításának (tágabban pedig valamennyi kognitív készség kibontakozásának) az általános függvénye éppen az az S-görbe, amely a hálózatmodellekre jellemző (lásd például egyfelől Chambers–Trudgill 1998: 163–165, Wardhaugh 2002: 186–188, másrészt pedig Marchman–Bates 1994, Molnár–Csapó 2003).

Írásom gondolatmenetét a problémafelvető részben Wittgenstein-mottókkal vázoltam, ennek megfelelően most az összegzését is néhány tőle kölcsönzött sorral adom. „E vizsgálódás eredménye pedig így hangzik: az egymást átfedő és keresztező hasonlóságok [lényegében: analógiák] bonyolult hálóját látjuk. Hasonlóságokat nagyban és kicsiben” (Wittgenstein 1953/1992: 58). Ez az analógiás hálózat relatív (dinamikus és változatos), így karakterét tekintve teljes egészében grammatika, méghozzá egy olyan statisztikai elvű grammatika, amiben az egybetartozás erőssége „nem azon múlik, hogy valamely szál egész hosszában végigfut-e a fonálon, hanem azon, hogy elég sok szál fonódik-e össze egymással” (Wittgenstein 1953/1992: 58).

Hivatkozások

- E. Abaffy Erzsébet 2003. Hangtörténet. In: Kiss–Pusztai (szerk.) 2003: 106–128, 301–351, 596–609, 710–718, 789–799.
- Balázs János 1970. A hazai magyar és finnugor nyelvészet története 1850-től 1920-ig. In: Szathmári István (szerk.): *Tanulmányok a magyar és finnugor nyelvtudomány történetéből (1850–1920)*. Tankönyvkiadó, Budapest, 13–36.
- Barabási Albert-László 2003. *Behálózva. A hálózatok új tudománya. Hogyan kapcsolódik minden egymáshoz, és mit jelent ez a tudományban, az üzleti és a mindennapi életben*. Magyar Könyvklub, Budapest.
- Bárczi Géza 1953. *Bevezetés a nyelvtudományba*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Bárczi Géza 1967a. Bevezetés. In: Bárczi–Benkő–Berrár 1967: 5–19.
- Bárczi Géza 1967b. Hangtörténet. In: Bárczi–Benkő–Berrár 1967: 95–180.
- Bárczi Géza – Benkő Loránd – Berrár Jolán 1967. *A magyar nyelv története*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Békés Vera 1997. *A hiányzó paradigma*. Latin Betűk, Debrecen.
- Berrár Jolán 1967. A szóelemek alaktörténete. In: Bárczi–Benkő–Berrár 1967: 212–235.
- Bezeczky Gábor 2002. *Metafora, narráció, szociolingvisztika*. Modern filológiai füzetek 58. Akadémiai Kiadó, Budapest.

- Bloomfield, Leonard 1926/1968. Posztulátumok a nyelv tudománya számára. In: Telegdi (szerk.) 1968: 289–301.
- Bocz András 1998. A nyelvi kompetencia modellálása konnekcionista alapú rendszerekkel: újabb kísérletek. In: Pléh–Györi (szerk.) 1998: 221–233.
- Bybee, Joan L. – Slobin, Dan I. 1982. Rules and schemas in the development and use of English past tense. *Language* 58: 265–289.
- Bybee, Joan L. – Moder, Carol L. 1983. Morphological classes as natural categories. *Language* 59: 251–270.
- Bynon, Theodora 1997. *Történeti nyelvészet*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Chambers, Jack C. – Trudgill, Peter 1998. *Dialectology*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Chomsky, Noam 1957/2003. Mondattani szerkezetek. In: Chomsky 2003: 7–132.
- Chomsky, Noam 1959. Review of B. F. Skinner's Verbal Behavior. *Language* 35: 26–58.
- Chomsky, Noam 1965/1986. A mondattan elméletének aspektusai. In: Antal László (szerk.) 1986: *Modern nyelvelméleti szöveggyűjtemény* VI. Első rész. Tankönyvkiadó, Budapest, 111–319.
- Chomsky, Noam 1967/1974. Újabb adalékok a velünk született eszmék elméletéhez. In: Papp Mária (szerk.): *A nyelv keletkezése*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 85–96.
- Chomsky, Noam 1968/2003. Nyelv és elme. In: Chomsky 2003: 133–263.
- Chomsky, Noam 1980. *Rules and representation*. Columbia University Press, New York.
- Chomsky, Noam 1986. *Knowledge of language: its nature, origin, and use*. Praeger Publishers, New York.
- Chomsky, Noam 2003. *Mondattani szerkezetek. Nyelv és elme*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Cseresnyési László 2004. *Nyelvek és stratégiák avagy a nyelv antropológiája*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 37. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Deme László 1961. Hangtan. In: Tompa (szerk.) 1961: 57–119.
- Fehér Krisztina 2004. Paradigmák kölcsönhatása az újgrammatikus nyelvkoncepcióban. A magyar történeti személynévkutatás a 20. század elején. *Magyar Nyelvjárások* 42: 5–32.
- Fehér Krisztina 2009. Dialektális hangjelenségek és az ún. zöngésségi hasonulások. In: É. Kiss Katalin–Hegedűs Attila (szerk.): *Nyelvelmélet és dialektológia*. PPKE BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék–Magyar Nyelvészeti Tanszék, Piliscsaba, 85–96.
- Fehér Krisztina 2011. A nyelv modularizálódó hálógrammatikája és az alkalmazott nyelvtudomány. *modern Nyelvoktatás* 17/2–3: 87–100.

- Fehér Krisztina 2012. Nyelv és gondolkodás a paradigmák átfedő rendszerében. *Számítógépes Nyelvészet* 2012. 03. 19. <http://szamitogepesnyelvezet.blogspot.hu/2012/03/nyelves-gondolkodas-paradigmak-atfedo.html>
- Fiser József 2005. Létezik-e külön statisztikai és szabályalapú tanulás az agy vizuális és auditorikus moduljaiban? In: Gervain–Kovács–Lukács–Racsmány (szerk.) 2005: 26–37.
- Gervain Judit – Kovács Kristóf – Lukács Ágnes – Racsmány Mihály (szerk.) 2005. *Az ezerarcú elme. Tanulmányok Pléh Csaba 60. születésnapjára*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Gombocz Zoltán 1898. A jelenkori nyelvészet alapelvei. *Magyar Nyelvőr* 27: 6–13, 53–61, 97–103, 193–201, 339–343, 433–438, 481–486.
- Gombocz Zoltán 1902. Analógia-kísérletek. *Magyar Nyelvőr* 31: 160–162.
- Gombocz Zoltán 1902–1903/1997. Nyelvtörténet és lélektan. Wundt néplélektanának ismertetése. In: Gombocz 1997: 9–72.
- Gombocz Zoltán 1922/1997. Nyelvtörténeti módszertan. In: Gombocz 1997: 73–128.
- Gombocz Zoltán 1997. *Jelentéstan és nyelvtörténet. Válogatott tanulmányok*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Gósy Mária 2004. *Fonetika, a beszéd tudománya*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Humboldt, Wilhelm von 1812/1985. A baszk nyelvvel és nemzettel foglalkozó írás bejelentése nézőpontjának és tartalmának ismertetésével. In: Humboldt 1985: 7–27.
- Humboldt, Wilhelm von 1822/1985a. A nyelvek összehasonlító tanulmányozása a nyelvi fejlődés különböző korszakaival összefüggésben. In: Humboldt 1985: 29–67.
- Humboldt, Wilhelm von 1822/1985b. A történetíró feladatáról. In: Humboldt 1985: 117–150.
- Humboldt, Wilhelm von 1836/1985. Az emberi nyelvek szerkezetének különbözőségéről és ennek az emberi nem szellemi fejlődésére gyakorolt hatásáról. In: Humboldt 1985: 69–115.
- Humboldt, Wilhelm von 1985. *Válogatott írásai*. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Jancsó Daniella 2004. A veleszületett egyetemes nyelvtan és a modularitás neurobiológiai megközelítése. Vázlatos áttekintés Ralph-Axel Müller közleménye alapján. In: Gervain Judit – Pléh Csaba (szerk.): *A láthatatlan megismerés*. Gondolat Kiadó, Budapest, 129–142.
- Kálmán László 2005. Analógia és nyelvtan. (Előadás.) *MTA Nyelvtudományi Intézet*. URL: <http://www.nytud.hu/program/absz/kalman050607.html>

- Kálmán László 2007. Holisztikus szemlélet a nyelvészetben. *Szabad Változók* 4. URL: <http://www.szv.hu/cikkek/holisztikus-szemlelet-a-nyelveszetben>
- Kálmán László 2012. Analógiás tanulás asszociatív memóriamoddal. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 24: 121–134.
- Kálmán László – Rebrus Péter – Törkenczy Miklós 2010. Possible and impossible variation in Hungarian. In: Kiefer Ferenc – Ladányi Mária – Siptár Péter (eds.): *Current Issues in Morphological Theory. (Ir)regularity, analogy and frequency. Selected papers from the 14th International Morphology Meeting, Budapest, 13–16 May 2010*. John Benjamins, Amsterdam, 23–50.
- Károly Sándor 1961a. A szóelemek általános kérdései. In: Tompa (szerk.) 1961: 295–312.
- Károly Sándor 1961b. A szótövek. In: Tompa (szerk.) 1961: 313–331.
- Kassai Ilona 1998. *Fonetika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Kelemen János 2000. *A nyelvfilozófia rövid története Platónról Humboldtig*. Áron Kiadó, Budapest.
- Kelemen János 2006. A nyelv fogalma Saussure előtt és után. *Magyar Nyelv* 102: 391–400.
- Kertész András 2009–2010. Miért érdemes a nyelvésznek reggelente felkelni az ágyból? Avagy: Chomsky „forradalmi” és a generatív nyelvészet historiográfiája. *Magyar Nyelv* 105: 385–401, 106: 24–34.
- Keszler Borbála 2000a. A névszótövek. In: Keszler (szerk.) 2000: 175–182.
- Keszler Borbála 2000b. A szóképzés. In: Keszler (szerk.) 2000: 307–320.
- Keszler Borbála 2000c. Az igetövek. In: Keszler (szerk.) 2000: 95–103.
- Keszler Borbála (szerk.) 2000. *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Kiefer Ferenc 1992. Bevezető. In: Kiefer (szerk.) 1992: 7–19.
- Kiefer Ferenc (szerk.) 1992. *Strukturális magyar nyelvtan 1. Mondattan*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kiefer Ferenc 1994. A fonológia ma. In: Kiefer (szerk.) 1994: 25–41.
- Kiefer Ferenc (szerk.) 1994. *Strukturális magyar nyelvtan 2. Fonológia*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kiefer Ferenc 1999. Alaktan. In: É. Kiss–Kiefer–Siptár 1999: 187–290.
- Kiefer Ferenc 2000. A morfológia. In: Kiefer (szerk.) 2000: 23–73.
- Kiefer Ferenc (szerk.) 2000. *Strukturális magyar nyelvtan 3. Morfológia*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kiefer Ferenc – Ladányi Mária 2000. A szóképzés. In: Kiefer (szerk.) 2000: 137–164.

- Kiss Jenő 2003. Általános kérdések. In: Kiss–Pusztai (szerk.) 2003: 11–68.
- Kiss Jenő – Pusztai Ferenc (szerk.) 2003. *Magyar nyelvtörténet*. Osiris Kiadó, Budapest.
- É. Kiss Katalin 1998. A generatív nyelvészet mint kognitív tudomány. In: Pléh–Győri (szerk.) 1998: 23–39.
- É. Kiss Katalin – Kiefer Ferenc – Siptár Péter 1999. *Új magyar nyelvtan*. Osiris Kiadó, Budapest.
- É. Kiss Katalin – Szabolcsi Anna 1992. Grammatikaelméleti bevezető. In: Kiefer (szerk.) 1992: 21–77.
- Kontra Miklós 2003. Nyelvészeti megközelítésmódok. In: Kontra Miklós (szerk.): *Nyelv és társadalom a rendszerváltás kori Magyarországon*. Osiris Kiadó, Budapest, 26–40.
- Kontra Miklós – Ringen, Catherine O. – Stemberger, Joseph P. 1989. Kontextushatások a magyar magánhangzóharmóniában. *Nyelvtudományi Közlemények* 89: 128–142.
- Kovács László 2011. Hálózat kutatás és szociolingvisztika. *Magyar Nyelvőr* 135: 90–96.
- Laczkó Krisztina 2000. Az alaktan tárgya és alapkategóriái. In: Keszler (szerk.) 2000: 37–50.
- Laczkó Krisztina – Keszler Borbála 2000a. A toldalékok (affixumok). In: Keszler (szerk.) 2000: 55–60.
- Laczkó Krisztina – Keszler Borbála 2000b. A tőtípusok. In: Keszler (szerk.) 2000: 51–54.
- Leskien, August 1876. *Declination im Slawisch-Litauischen und Germanischen*. Hirzel, Lipcse.
- Lukács Ágnes – Pléh Csaba 2003. A nyelv idegrendszeri reprezentációja. In: Pléh–Kovács–Gulyás (szerk.) 2003: 528–560.
- MacWhinney, Brian 2003. A nyelvfejlődés epigenezise. In: Pléh–Kovács–Gulyás (szerk.) 2003: 505–527.
- MacWhinney, Brian J. – Leinbach, Jared – Taraban, Roman – McDonald, Janet L. 1989: Language learning: cues or rules? *Journal of Memory and Language* 28: 255–277.
- Magyari Lilla 2005. A nyelv miért nem olyan, mint a szem? In: Gervain–Kovács–Lukács–Racsmány (szerk.) 2005: 452–460.
- Marchman, Virginia A. – Bates, Elizabeth 1994. Continuity in lexical and morphological development: a test of critical mass hypothesis. *Journal of Child Language* 21: 339–366.
- Máté Jakab 1997. *A 19. századi nyelvtudomány rövid története*. Elméletek, irányzatok és módszerek 1. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

- Máté Jakab 1998. *A 20. századi nyelvtudomány történetének főbb elméletei és irányzatai*. Elméletek, irányzatok és módszerek 2. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Molnár Gyöngyvér – Csapó Benő 2003. A képességek fejlődésének logisztikus modellje. *Iskolakultúra* 2003/3: 57–69.
- Nádasdy Ádám – Siptár Péter 1994. A magánhangzók. In: Kiefer (szerk.) 1994: 42–182.
- Nánay Bence 1996. Új divat a tudatfilozófiában: a konnekciónizmus. Andy Clark: A megismerés építőkövei. *Budapesti Könyvszemle* 8: 262–269.
- Nánay Bence 2000. *Elme és evolúció. Az elmefilozófia és a kognitív tudomány evolúciós megközelítése*. Kávé Kiadó, Budapest.
- Németh T. Enikő 2006. Saussure és Chomsky: az „azonos” nézetek különbözősége. *Magyar Nyelv* 102: 420–430.
- Osthoff, Hermann – Brugmann, Karl 1878/1968. Az újgrammatikus iskola legfontosabb módszertani elvei. Előszó. In: Telegdi (szerk.) 1968: 11–20.
- Papp István 1963. Voltak-e sorvadó magánhangzók nyelvünkben? *Nyelvtudományi Értekezések* 40: 288–295.
- Papp István 1966. *Leíró magyar hangtan*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Paul, Hermann 1920/1968a. A nyelvfejlődés lényegéről általában. In: Telegdi (szerk.) 1968: 28–38.
- Paul, Hermann 1920/1968b. A szójelentés változása. In: Telegdi (szerk.) 1968: 38–47.
- Pléh Csaba – Lukács Ágnes 2003. Nyelv, evolúció és az agy. In: Pléh–Kovács–Gulyás (szerk.) 2003: 485–504.
- Pléh Csaba – Győri Miklós (szerk.) 1998. *A kognitív szemlélet és a nyelv kutatása*. Pólya Kiadó, Budapest.
- Pléh Csaba – Kovács Gyula – Gulyás Balázs (szerk.) 2003. *Kognitív idegtudomány*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Prószycki Gábor 2000: A magyar morfológia számítógépes kezelése. In: Kiefer (szerk.) 2000: 1021–1063.
- Robins, Robert Henry 1999. *A nyelvészet rövid története*. Osiris Kiadó – Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Rebrus Péter 2000. Morfofonológiai jelenségek. In: Kiefer (szerk.) 2000: 763–947.
- Róna-Tas András 1978. *A nyelvrokonság. Kalandozások a történeti nyelvtudományban*. Gondolat Kiadó, Budapest.

- Sándor Klára 1998. Amiért a szinkrón elemzés foszladozik. In: Sándor Klára (szerk.): *Nyelvi változó – nyelvi változás*. JGYTF Kiadó, Szeged, 57–84.
- Sándor Klára 1999. A megtalált paradigma – avagy mire jó a tudománytörténet. *Magyar Filozófiai Szemle* 43: 595–606.
- Sándor Klára 2001. A nyelv „gyenge pontjai”. In: Károly László – Kincses Nagy Éva (szerk.): *Néptörténet – nyelvtörténet. A 70 éves Róna-Tas András köszöntése*. SZTE Altajisztika Tanszék, Szeged, 119–135.
- Sárosi Zsófia 2003. Morfémátörténet. In: Kiss–Pusztai (szerk.) 2003: 129–172, 352–371, 610–617, 719–724, 800–803.
- Saussure, Ferdinand de 1916/1997. *Bevezetés az általános nyelvészetbe*. Corvina Kiadó, Budapest.
- Schuchardt, Hugo 1885. *Über die Lautgesetze. Gegen die Junggrammatiker*. Robert Oppenheim, Berlin.
- Siptár Péter 1994. A mássalhangzók. In: Kiefer (szerk.) 1994: 183–272.
- Siptár Péter 1999. Hangtan. In: É. Kiss–Kiefer–Siptár 1999: 293–387.
- Stemberger, Joseph P. – MacWhinney, Brian 1986. Form-oriented inflectional errors in language processing. *Cognitive Psychology* 18: 329–354.
- Szilágyi N. Sándor 2004. *Elmélet és módszer a nyelvészetben – különös tekintettel a fonológiára*. Erdélyi Tudományos Füzetek 245. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár.
- Telegdi Zsigmond 1968a. Hermann Paul. Bevezetés. In: Telegdi (szerk.) 1968: 21–26.
- Telegdi Zsigmond 1968b. H. Osthoff és K. Brugmann. In: Telegdi (szerk.) 1968: 5–10.
- Telegdi Zsigmond (szerk.) 1968. *Szöveggyűjtemény az általános nyelvészet tanulmányozásához*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Tompa József (szerk.) 1961. *A mai magyar nyelv rendszere. Leíró nyelvtan* 1. kötet. Bevezetés. Hangtan. Szótan. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- H. Tóth Imre 1996. *A nyelvtudomány története a XX. század elejéig. Csomópontok és átvezető szálak*. Savaria University Press Alapítvány, Szombathely.
- Velcsov Mártonné 1968. Alaktan. In: Bencédy József – Fábián Pál – Rácz Endre – Velcsov Mártonné: *A mai magyar nyelv*. Tankönyvkiadó, Budapest, 85–113.
- Wardhaugh, Ronald 2002. *Szociolingvisztika*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Wittgenstein, Ludwig 1953/1992. *Filozófiai vizsgálódások*. Atlantisz Kiadó, Budapest.

Summary

In recent years, analogy as an explanatory principle of linguistic mechanisms has only had a somewhat unspectacular presence. As it is known, analogy was put on the methodological blacklist by classical Chomskian linguistics, and even scholars belonging to other schools tend to resort to it only in irregular cases not covered by proper rules.

Nevertheless, in all approaches based on rules or rules-cum-analogy the actual driving forces of linguistic change remain unaccounted for. Within the usual explanatory framework, why and how a rule yields to exception (or vice versa) cannot be answered.

In the present paper, I will put forward the idea of a network model which does not ignore the workings of analogy in the description of language change, but rather presumes that analogy is the underlying force of all processes involved. Discarding the notions of absolute rules and taxonomic exceptions, within this relative and analogy-based system, there exist graded (stronger and weaker) patterns of change, by which it is already possible to interpret the background of linguistic mechanisms, and also they correspond to an S-curve, i.e. the general logistic function of language change.